

L'ESPIRITUALITAT CATALANA MEDIEVAL I LA «DEVOTIO MODERNA»

De tots els «ismes» que, d'una forma o d'altra, han determinat la nostra experiència col·lectiva, cal destacar-ne un que durant segles inspirà la manera de viure i d'entendre la vida del poble català i de totes les nacions de l'Europa occidental; em refereixo, és clar, al cristianisme.

No cal conjurar el nom de Torras i Bages per a recordar ací que el substrat ètic cristià, i les institucions brostades i nodrides de la seva saba, han tingut sempre un paper ben important al nostre país.¹ Qualsevol temptativa de copsar la fesomia espiritual de Catalunya i de la cultura catalana restarà forçosament incompleta si hom prescindeix de reconstruir la història del sentiment religiós català a partir d'una sistemàtica valoració de l'art, els sermons, els tractats teològics i doctrinals, les devocions i pràctiques ascètiques, la poesia religiosa popular i culta i, en resum, tots els textos que podem encabir sota el títol genèric de literatura religiosa.

1. «... així com l'historiador Gibbon assegura que l'Anglaterra fou obra dels monjos, com la bresca ho és de les abelles, igualment es pot assegurar que els frares foren qui donaren forma a l'esperit català» (JOSEP TORRAS I BAGES, *La tradició catalana*, Barcelona 1966, 149).

Sembla evident que aquesta literatura forma un *corpus* ben considerable.² Tampoc no és cap secret que és una de les parcel·les més mal estudiades de la nostra història cultural. Manquen edicions modernes de moltes obres, la publicació de les quals és el requisit previ per a l'estudi i discussió de nombroses qüestions que caldrà aclarir abans de somniar en possibles treballs de síntesi.

En el camp concret de l'espiritualitat catalana medieval no fa gaire que el P. Joan Roig Gironella, S.I., en l'estudi introductori que acompanya la seva edició de la fins ara negligida *Scala de contemplació* de fra Antoni Canals, ha plantejat un tema molt suggestiu: el de la possible influència de la «Devotio Moderna» en la literatura religiosa catalana de finals del segle XIV.³ El treball del P. Roig ha servit d'estímul a la present ponència, l'objecte de la qual és: 1. Tot partint d'una definició prèvia suficient de «Devotio Moderna», tractar d'oferir un *status quaestionis* i una valoració crítica de les dades i els arguments fins ara adduïts en relacionar alguns escriptors catalans amb aquest corrent d'espiritualitat. 2. Veure d'escatir si hi ha, de fet, evidència objectiva de la influència dels «devocionalistes» en algunes de les obres més representatives de la literatura religiosa catalana medieval.

1. LA «DEVOTIO MODERNA»

No és fàcil de resumir aquest moviment en una simple definició, i per això les millors i més precises no resulten gaire descriptives. Segons una de les més autoritzades, cal entendre per «De-

2. Dels 110 títols recentment catalogats per PERE BOHIGAS i AMADEU J. SOBERANAS, *Exposició commemorativa del V centenari de la impremta. El llibre incunable als Països Catalans* (Barcelona 1976), gairebé la meitat són de tema religiós.

3. ANTONI CANALS, *Scala de contemplació*, ed. de JUAN ROIG GIRONELLA, S.I. (Barcelona 1975), 1-57. Adapto la transcripció a les normes corrents i subratlo algunes divergències en la lectura del manuscrit.

votio Moderna» «un moviment eclesiàstic i religiós que, iniciat l'any 1379 per Geert Grootte, es va propagar per diversos conductes (els «Germans de la Vida Comuna» i els canonges agustins de la congregació de Windesheim), fins avançat el segle XVI, si bé perdent bona part de la seva vitalitat a partir de 1600».⁴

L'etapa que ens interessa per al nostre estudi és la inicial, i la millor manera d'obtenir una visió objectiva de primera mà de la forma de vida i mentalitat dels «devocionalistes», crec que és contrastant llur ideal pràctic, ben resumit en les *Constitutions* que regularen llur activitat quotidiana, amb dos dels tractats teòrics més importants compilats pels «germans» durant aquest període. Em refereixo al *Tractatulus Devotus* de Florens Radewijns (1350-1402), i al *De Spiritualibus Ascensionibus* de Gerard Zerbolt van Zutphen (1367-1398).⁵

Els «germans» es proposaven de viure castament i humil en comunitat, seguint l'exemple dels primers cristians i guanyant-se el

4. Copio, traduïnt, de R. R. Post, *The Modern Devotion. Confrontation with Reformation and Humanism* (Leiden 1968), X. Es tracta de l'obra de conjunt més completa i autoritzada sobre el tema, i conté una crítica molt assenyada del estudis anteriors més importants. STEPHANUS AXTERS, o.p., *Geschiedenis van de Vroomheid in de Nederlanden: III. De Moderne Devotie 1380-1550* (Antwerpen 1956), V, no és més explícit, però ofereix abundant bibliografia, ben classificada (416-456), de tota l'espiritualitat dels Països Baixos. Vegeu també W. JAPPE ALBERTS, *Zur Historiografie der Devotio Moderna und ihrer Erforschung*, «Westfälische Forschungen», XI (1953), 51-67, i J. M. E. DOLS, *Bibliographie van de Moderne Devotie* (Nijmegen 1941), a part dels treballs que aniré citant.

5. Segueixo el text editat per A. HYMA, *The Christian Renaissance: A History of the «Devotio Moderna»* (Hamden, Connecticut 1965), Appendix C: «The original constitution of the Brethren of the Common Life at Deventer», 441-474, que és conceptualment igual al de les *Consuetudines* adoptades per la comunitat de Zwolle vers el 1415. Vegeu JACOBUS TRAIECTI, *Narratio de Inchoatione Domus Clericorum in Zwollis*, ed. M. SCHOENGEN (Amsterdam 1908), 239-273, i POST, 232-238. Pel que fa als tractats, cito, respectivament, per l'edició del *Tractatulus* publicada per L. A. M. GOOSENS, o.f.m., *De Meditatie in de Eerste Tijd van de Moderne Devotie* (Haarlem-Antwerpen, s. d.), 213-254, i per la versió anglesa de J. P. ARTHUR, *The Spiritual Ascent. A Devotional Treatise by Gerard of Zutphen* (London 1908). No he pogut veure l'edició llatina de H. MAHIEU (Brugge 1941).

pa amb llur treball de copistes.⁶ L'ur objectiu era la salvació de l'àrma. Arribar a la perfecció cristiana — que, segons ells, radica en la puresa de cor i la pràctica de la caritat — requeria una sistemàtica autoanàlisi, la lluita contra els vicis i l'exercici de les virtuts.⁷ També es considerava necessària la lectura, l'oració i meditació, i el treball manual.⁸ Com a matèria de meditació es recomanava «rumiar» — és aquesta una paraula que la «Devotio» farà seva — tot allò que provoqués el temor de Déu, o sigui: els pecats, la mort, el judici i l'infern.⁹ A fi de no arribar a desesperar de la salvació aquests temes es combinaven amb d'altres, destinats a fomentar l'esperança, com la glòria celestial, els beneficis divins i la

6. «... sine propriis in communi, in castitate, et caritate mutua et labore manuum ... ut ad exemplum ecclesie primitive ... vivant in communi de labore manuum, videlicet opere scripture, ... humilem habitum ... deferant ...» (HYMA, 441-442).

7. «... verus profectus vite spiritualis consistit in cordis puritate, qua neglecta frustra ad perfectionem nitimur, que est in caritate; sit igitur summum et quotidianum studium et exercicium nostrum proficere in cordis puritate. ut ... discamus nos ipsos cognoscere, vicia et passiones anime ... diudicare et eas ... extirpare» (HYMA, 442). Cf. amb: «... ut videlicet per illa exercicia possit purgare cor suum a vicijis ... ut ... possit acquirere ... caritatem dei et proximi... Hec duo, id est, puritas cordis et caritas dei sunt duo fines in humana hac vita» (FLORENS, II, 213). «The end itself, namely, purity and charity, thou must fix and imprint immovably in thine heart...; thou oughtest to direct all thy works ... to this end» (ZERBOLT, c. 10, 22-23).

8. «Ad istum modum proficiendi debemus omnia nostra exercicia dirigere: oracionem, meditacionem, lectionem, opus manuum...» (HYMA, *ibid.*). Cf. amb: «... homo in hac via purgativa viciorum potest se tripliciter exercere secundum bonaventuram...: legendo, meditando et orando...» (FLORENS, VI, 218). «... reading, meditation and prayer; in these three doth every spiritual exercise have its beginning and its progress...» (ZERBOLT, c. 43, 93-95).

9. «... expedit ... ruminare materias illas que provocant hominem ad timorem Dei, ut est materia de peccatis, de morte, de iudicio, de inferno» (HYMA, *ibid.*). Cf. amb: «Debet autem homo tria circa se conspicer, id est, diem mortis imminetem, sanguinem christi recentem, et faciem iudicis presentem, vel horum consimilia, sicut tormenta dampnatorum et gloriam beatorum» («FLORENS, XIII, 224. Afegeix esquemes en els c. 16-18, i especifica els pecats en els c. 30-42). ZERBOLT s'allarga molt més. Vegeu els c. 17, 19, 20, 21.

vida i passió de Crist.¹⁰ Hom havia fixat un cicle temàtic. El costum era dedicar el dissabte a la meditació dels pecats, el diumenge al cel, el dilluns a la mort, el dimarts als beneficis divins, el dimecres al judici, el dijous a les penes de l'infern i el divendres a la Passió de Crist.¹¹ Aquest darrer tema era també objecte de meditació durant la missa.¹²

Segons els estatuts, la recitació de l'ofici diví devia fer-se més amb el cor i la ment que no amb els llavis, centrant l'atenció en el sentit de les paraules.¹³ La Sagrada Escripura era alhora consi-

10. «... ne timor continuatus mentem delectam et desperatam faciat... inmiscere expedit materias ad spem et amorem provocantes, videlicet de regno celorum, de beneficiis divinis, de vita Ihesu Christi et passione eius» (HYMA, 443). FLORENS també suggereix la consideració dels beneficis divins (L, 249-250) i del cel (c. XIX, 228-229). Vegeu, igualment, ZERBOLT, c. 22, 42-44 (43): «... while thou dost purge thyself in fear, it is expedient for these sometimes to breathe in hope». Recomana pujar i baixar aquests dos escalons (c. 26, 52) i dedica bastant d'espai als dons rebuts (c. 25, 47-51) i a descriure la glòria (c. 24, 46-47).

11. «Quas materias sic solemus dividere et alternare, ut meditemur sabbatis de peccatis, dominica die de regno celorum, feriis secundiis de morte, feriis terciis de beneficiis Dei, feriis quartiis de iudicio, feriis quintis de penis inferni, feriis sextis de passione Domini, de qua singulis feriis etiam infra missam convenit meditari ... aliquem passum» (HYMA, 443). Llevat d'un lleuger canvi l'esquema es repeteix en l'anònima *Epistola de vita et passione Domini nostri Ihesu Christi et aliis devotis exercitiis secundum que fratres et laici in Windesem se solent exercere*, ed. per K. GRUBE, *Chronicon Windeshemense* (Halle 1886), 226-244 (243). L'*Epistola* prova que les dues branques de la «Devotio» practicaven els mateixos exercicis i que el *De Spiritualibus* de ZERBOLT els servia de lectura («Materiam inde habes in *Beatus Vir*»). Vegeu H. WATRIGANT, S.I., *La Méditation Méthodique et l'École des Frères de la Vie Commune*, «Revue d'Ascétique et de Mystique», III (1922), 134-155 (141).

12. «Unum est quod plus omnibus accendit, viget et movet, et promovet ad diligendum dei, id est passio christi... Ergo expedit, ut homo cotidie aliqua hora recordetur de hoc beneficio» (FLORENS, LI, 250). D'acord amb aquest principi, assenyalava material per a cada dia. ZERBOLT ofereix el que ell anomena «a general method of meditation upon the Life and Passion of Christ» (60). Aquest mètode, de fet, és un resum (c. 27-42) de la vida de Crist. També divideix la passió en cinc parts (c. 33-37).

13. «Non eciam multitudine versuum, sed mentis intelligencia delectantur, illud tota virtute sectantes: psallam spiritu, psallam et mente» (HYMA, 443).

derada com a norma de vida i aliment espiritual. Les *Constitucions* especificquen que cada matí es dedicava una hora a la lectura d'un pas de la Bíblia triat sota la guia del confés.¹⁴ Els «germans» no més destinaven a allò que ara anomenaríem meditació el temps consagrat a oir missa.¹⁵ El diàleg afectiu amb Déu continuava, però, durant el treball manual. La funció d'aquest era doble: en el pla material alliberava la comunitat de qualsevol dependència econòmica i de demanar almoïna; en el pla espiritual es reputava un remei contra la fragilitat humana, a causa de la impossibilitat física de concentrar-se contínuament en els exercicis mentals.¹⁶ Es

Cf. amb: «Et maxime nobis agendum est in oracione, ... quod dicit apostolus: Psallam spiritu, psallam et mente» (FLORENS, VIII, 221). «... the strength and virtue of prayer doth arise from the affection..., for God heareth the desire of the heart rather than the sound of the lips» (ZERBOLT, c. 46, 102).

14. «... sacra scriptura ... instruit nos, quomodo in via Dei ambulare debemus... Simus ergo diligentes et continui in studio sacre scripture, habentes singuli penes nos aliquem librum de canonica..., quem ... elegamus de consilio confessoris..., perlegentes in eo singulis diebus aliquem passum... Et ad hoc deputatam habemus specialiter unam horam de mane...» (HYMA, 444). Cf. amb: «tota sacra scriptura es propter virtutes ... debet homo studere integrum librum ... certis temporibus ... punctum ... excipere ... quod postea ruminet ... debet de lectione facere affectum, de affectu oracionem» (FLORENS, VII, 219-220). Repetit per ZERBOLT, c. 44.

15. «... missam quotidie consuevimus audire ... clerici audientes missam maneat in choro vel loco secreto..., ut ... possint cor suum ad Deum dirigere et memoriam dominice passionis agere et per pias affectiones quasi ad spiritualem communionem nos debemus preparare» (HYMA, 445). «Een meditatie-oefening van langere duur, ... is echter hier geen practijk. Men moet misschien een klein voorbehoud maken voor het meditatief mishoren, in zover dat een langere meditatie is» (GOOSSENS, 175).

16. «Quoniam humana fragilitas non permittit, ut homo in mentalibus exercitiis continue totus occupetur..., quotidie aliquid manibus laboramus» (HYMA, 445). Cf. amb: «Et quia homo fragilis non potest iugiter sanctis meditationibus vel oracionibus inherere, necesse est ut homo cotidie laboret manibus ... Nec tamen debet ... cessare ab oracionibus...» (FLORENS, XXIV, 230-232). «... a man must... exercise himself in the labour of his hands, seeing that for his frailty he cannot always nor long continue in spiritual exercises...» (ZERBOLT, c. 67, 148). Vegeu GOOSSENS, 115-120.

procurava combinar la feina de copiar llibres devots amb la «ruminatio» i les jaculatòries.¹⁷ Durant els àpats hom llegia el martirologi, i sermons i textos de la Bíblia relacionats amb la festa del dia.¹⁸ Després de sopar es concedia cert temps al lleure, dins la cella. Llevat d'això, l'única concessió a la flaqueza humana era la migdiada, durant l'estiu, i l'oportunitat de fer una breu becadeta d'asseguts, durant l'hivern.¹⁹ La jornada es tancava amb l'examen de consciència, abans d'anar a dormir.²⁰

Mereix menció a part l'anomenada collació, o colloqui espiritual sobre temes edificants presos d'un llibre anomenat *Collacional*. El rector en determinava la matèria, i els dies festius aquestes reunions es feien davant el poble.²¹ Els estatuts també smenten

17. «... si non in continua bona meditatione, saltim in bona affectione, sepius erigendo cor nostrum ad Deum per breves oraciones, quas iaculatorias vocat beatus Augustinus» (HYMA, 446). Cf. amb: «infra tempus sepe breviter et ferventer debet orare» (FLORENS, XXIV, 231). «... when thou toilest with thine hands, thou must not be idle of mind, but exercise thyselfe to piety of heart by saying some prayer, by meditating, or, ... sweetly ruminating what thou writest» (ZERBOLT, c. 67, 152). De les jaculatòries diu (c. 46, 104): «These ought we to have in good store continually... let prayer break into thy meditation and into thy work...».

18. «Omnie sanctorum in festis et hiis diebus qui eas proprias habent..., deinde biblia ad prandium et alii sermones et passiones sanctorum...» (HYMA, 455).

19. «Cena facta et dicto completorio, facit unusquisque in camera sua quid convenit sibi ... usque ad octavam horam» (HYMA, 447). «In estate ... consuevimus dormire post prandium... In hyeme vero, ... solemus sedentes modice inclinare caput per Miserere vel duo» (*ibid.*, 446-447).

20. «... habito prius devoto exercicio et examine sui..., solemus simul ire dormitum» (*ibid.*, 447). Cf. amb: «Et post completorium vel de vespere..., se examinare» (FLORENS, XII, 223). «... after compline ... every day thou must diligently look backward and strictly consider how often thou hast been drawn to things unlawful» (ZERBOLT, c. 8, 18-19).

21. «... per collacionem mutuam, ubi de aliqua materia sacre scripture fit caritativum colloquium, non solum instruimur ad scienciam, sed etiam accendimur ad fervorem ... occasionem conferendi sumentes ex libro qui collacionale dicitur, ex quo passus designatus ... per rectorem ... legetur» (HYMA, 447-448).

la correcció fraterna o capítol de culpes, i precisen quins eren els càrrecs existents dins la comunitat, i les corresponents tasques i funcions.²² Trobem ben especificat que el títol de rector només es justificava per raons d'ordre intern i no implicava autoritat jurídica de cap mena, ja que els «germans» no feien vot d'obediència.²³ El vot de pobresa era substituït per una promesa de viure sense béns propis, acompanyada d'una acta de renúncia davant notari.²⁴

El capítol que tracta de la pobresa i de la vida en comunitat té particular interès, perquè en realitat defensa el dret a l'existència de la nova institució amb una argumentació semblant a l'emprada per Zerbolt en la seva eficaç apologia de la «Devotio». Viure «religiosament» en comunitat, imitant Crist i els apòstols, tal com ho feien els primers cristians, no cal — se'ns diu — que sigui un privilegi exclusiu dels frares. Segons els canons, la vida en comunitat és la més adient per als clergues.²⁵

22. Vegeu el c. 10: «De correpcione» (HYMA, 448-449) i els capítols següents: «De rectore» (450-451), «De procuratore» (451-452), «De vestiario» (452-454), «De infirmario» (455-456), «De custode» (456-457), «De hospitario» (457-458), «De portario» (458-459). L'encarregat del «scriptorium» era el qui feia els contractes amb els clients i comprava els atuells, etc. (*ibid.*, 454).

23. «... sine tamen voto obedire ex consilio...» (HYMA, 464). «Huic (el rector), licet nullam iurisdictionalem auctoritatem super fratres habeat...» (*ibid.*, 450).

24. «Requiratur ... si paratus sit ... sine propriis vivere et ... facere recognitionem coram notario et testibus...» (HYMA, 464).

25. «Quod autem communis vita extra religionem non solum licita, sed etiam meritoria et expediens sit proficere volentibus in via Dei, de hoc habemus scripta sufficiencia diversorum doctorum, qui hoc probant per iura, per rationes, per autoritates sanctorum, maxime cum presbiteri et clerici secundum iura deberent vivere in communi» (HYMA, 467). Vegeu GERARD ZERBOLT, *Super modo vivendi devotorum hominum simul commorantium*, editat per A. HYMA dins «Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht», LII (1926), 1-100. No he pogut consultar aquesta obreta, però tinc davant el resum del mateix HYMA (63-82), i el comentari de POST, 287. ZERBOLT, en el capítol 7 del *Super modo*, es pronuncia a favor de la traducció al vernacle de la Bíblia i altres llibres piadosos. Val més que la gent llegeixi la Bíblia que no llibres de cavalleries i d'històries Troianes, diu, avançant-se a la *Paraclesis* d'Erasme i als arguments del valencià Frederic Furió Cerial (HYMA, 72-76 i

Els «germans» afirmen, en definitiva, la necessitat d'un retorn a les arrels dels cristianisme més autèntic, i la possibilitat d'aspirar a la perfecció i de llegir els textos sagrats sense haver de refugiar-se en un convent. Paradoxalment, però, llur vida no diferia gaire de la que practicaven els monjos de la fundació bessona de Windesheim, i sembla pura continuació de la tradició monàstica més remota.²⁶

Si entenem, doncs, per «devoció» «un afecte humil i piadós envers Déu» o «la voluntat de lliurar-se amb diligència a servir-lo i a obrar el bé», no hi ha dubte que els deixebles de Groote mereixen el títol de «devots».²⁷ Com hem vist, tant les *Constitucions* com els tractats de Florens i de Zerbolt ens ho confirmen amb una sorprenent unanimitat. ¿Què justifica, però, el qualificatiu de «moderna» que ha rebut aquest abrandada devoció? ¿Potser el fet de voler viure dins el món renunciant al món? Aquest important aspecte no era tan modern com és ara això. Ho intuïren tot d'una els dominicans, els quals, molt significativament, de seguida identificaren els «germans» amb els vells «Begards» i «Beguins» condemnats — encara que no tots — per l'Església el 1311. En efecte, sense que calgui ací entrar en massa precisions, basti assenyalar que mentre la branca de Windesheim, fundada el 1387, i externament identificable amb el monaquisme tradicional, brostava sense obstacles, les «germanes» i els «germans» toparen amb una forta

MARCEL BATAILLON, *Erasmus y España. Estudios sobre la historia espiritual del siglo XVI*, 2 vols. (México-Buenos Aires 1950), I, 88; II, 145-148).

26. Llevat que els de Windesheim dedicaven més temps a l'ofici diví, i no tenien cura d'ànimes ni dels hostals per a nois pobres. Vegeu POST, 294-295. Qui conegui bé el *De Coenobiorum institutis* i les *Collationes Patrum* de JOAN CASSIÀ (PL 49, 57-475, 478-1327), captarà millor el que vull dir. GOOSSENS afirma: «Voor de Moderne Devotie is Cassianus een der belangrijkste bronnen» (37).

27. «Devotio est pius et humilis affectus in Deum; humilis ex conscientiae infirmitatis propriae, pius ex consideratione divinae clementiae» (PS. AGUSTINUS, *De Spiritu et Anima*, PL 40, 816). «Unde devotio nihil aliud esse videtur quam voluntas quaedam prompte tradendi se ad ea quae pertinent ad De' famulatum», etc. (ST. TOMÀS, *Summa Teològica*, 2-2 q. 82 a. 1).

suspiciàcia. La disputa entorn de llur legalitat començà vers el 1394, poc després de les primeres fundacions el 1379 i 1384 respectivament, i durà fins al 1401. Més tard, no mancaren els rebrotos d'hostilitat i, en general, els inquisidors i la jerarquia oficial veieren amb bons ulls que comunitats senceres es decantessin, sobretot les de «germanes», per una regla coneguda i aprovada, com la regla tercera de sant Francesc, o la de sant Agustí.²⁸

El poble menut, per altra banda, també degué notar certes afinitats. Només així s'explica que els deixebles de Groote, a més de «germans de la vida comuna» i «clergues devots», fossin anomenats també «freres jerònims».²⁹ Tant els experts com la gent senzilla van detectar, doncs, un aire de família amb moviments anteriors ben coneguts.

¿Cercarem, aleshores, la pretesa modernitat de la «Devotio» pels camins de la teologia o de l'espiritualitat? Per poc representatius que siguin els tractats de Florens i de Zerbolt, i crec que ho són, i per això els he triat, la resposta no és gaire difícil. Ambdós llibrets evidencien una mentalitat ascètica i antiespeculativa molt conservadora.³⁰ Zerbolt organitza les mateixes idees de Florens en

28. «There must thus have existed some similarity between the Bogards and the Brothers and between the Beguines and the Sisters for the condemnation of 1311 to be so readily applied to them», raona Post, 278. Vegeu *ibid.*, 273-292, i 303. MARCELINO MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los heterodoxos españoles*, B.A.C., I (Madrid 1978), 518, n. 12b, també considerava els «devots» com una rèplica ortodoxa dels *Fratricelli*. Sobre el pas a altres institucions menys sospitoses, llegiu Post, 269-272, 287-288 i HYMA, 112-114.

29. Vegeu JACOBUS TRAECTI, *Narratio*, 8 (citat per E. DE SCHAEPIJVER, s.i., *La «Dévotion moderne»*, «Nouvelle Revue Théologique», LIV (1927), 742-772 (752).

30. Vegeu Post, 327 i 320-321. «Et non debet simpliciter studere propter scire, vel propter scienciam ... non debet querere alta, curiosa aut questiones in scripturis...» (FLORENS, VII, 218-219). «... thou oughtest to rely upon those writings which do the more inflame thine inclination to make spiritual progress..., rather than upon those that do enlighten the understanding in difficult and curious matters and whet curiosity...» (ZERBOLT, c. 44, 96). És un punt de vista típic dels franciscans espirituals que Post qualifica de «short sighted and narrow-minded», perquè a la llarga afectava la plena comprensió

una compilació més vasta, centrada en el conegut esquema de la pujada allegòrica pels graons de les virtuts.³¹ Florens, per altra banda — i basta mirar les notes de l'edició de Goossens per a comprovar-ho — no és cap prodigi d'originalitat. Com era d'esperar, les fonts són sant Agustí (i pseudo-Agustí), sant Bernat, Guillem de St. Thierry, i els representants de la vella tradició monacal: sant Basili, Cassià, sant Joan Clímac, sant Jerònim, etc. Es destaca, però, la influència dels opuscles místics de sant Bonaventura i del seu contemporani i germà d'hàbit alemany David d'Augsburg; dos franciscans que sintetitzaren la millor literatura ascètico-mística cristiana.³²

Tot plegat, sembla que els «devocionalistes» aprofitaven molt eclècticament tot el que trobaven d'aprofitable, i no ens pot estranyar que fos així, puix que la majoria eren homes de magra for-

dels fragments copiats fora de context i impedia una espiritualitat harmònica i coherent. Vegeu el que sobre aquesta tendència diu el P. RICARDO G. VILLOSLADA, S.J., *Rasgos característicos de la «Devotio Moderna»*, «Manresa», XXVIII (1956), 315-350 (328-332).

31. Que es remunta a la *Scala Paradisi* de sant Joan Clímac (GOOSSENS, 68). Cal tenir molt present que l'original grec d'aquesta obra (PG, 88, 631-1164) fou traduït al llatí pel famós cap dels espiritualistes franciscans, fra Angelo de Chiarino o Clarenò (1247-1337), i que foren els espirituals que la divulgaren en italià. Consulteu J. GRIBOMONT, *La «Scala Paradisi»*, *Jean de Ruithou et Angel Clarenò*, «Studia Monastica», II (1960), 345-358.

32. Noteu les importants conclusions de GOOSSENS, 104-105, 118-120, 145-153, en gran part resumides per POST, 328-329. També WATRIGANT, 139 i SHAEPIJVER, 755. Vegeu KURT RUH, *Zur Grundlegung einer Geschichte der Franziskanischen Mystik*, dins «Altdeutsche und Altniederländische Mystik» (Darmstadt 1964), 240-274 (259 i 269); la clara síntesi del P. EPHREM LONGPRÉ, O.F.M., *La Théologie Mystique de Saint Bonaventure* (Quarachi 1921) i P. SYMPHORIEN DE MONS, O.M.C., *L'influence spirituelle de S. Bonaventure et l'Imitation de Jésus-Christ de Thomas à Kempis*, «Études franciscaines», XXXIII (1921), 41-56, i tirada a part (París 1923). Pel que fa a David d'Augsburg, hom pot consultar: C. SMITS, O.F.M., *David van Augsburg en de Invloed van zijn Profectus op de Moderne Devotie*, «Collectanea Franciscana Neerlandica», I (1927), 171-203, i M. VILLER, S.J., *Le Speculum Monachorum et la Dévotion Moderne*, «Revue d'Ascétique et de Mystique», III (1922), 45-56 (que no he vist).

mació teològica, avesats a copiar en llurs quaderns, o «rapiaria», els fragments que millor podien estimular l'afecte, i/o que sancionaven llur experiència col·lectiva. No percaçaven novetats. Miraven cap endarrera, cercant d'entroncar amb la patristica cristiana.³³

Allò que caracteritza la vivència religiosa dels «germans» no són tampoc les pràctiques devotes, com la lectura, la meditació — aspecte en el qual insistiré més avall — i les jaculatòries, sinó, més aviat, el zel purità i la rigidesa mecànica amb què anaren regimentant cada vegada més aquestes pràctiques, fins abocar en l'e-xageració.³⁴

2. FRA ANTONI CANALS, ¿PROMOTOR DE LA «DEVOTIO MODERNA»?

Al principi del seu estudi sobre la *Scala de contemplació*, el P. Roig es planteja, oportunament, la possible connexió de l'obra

33. «Der School der Moderne Devotie kenmerkt zich niet door oorspronkelijke en nieuwe ideeën. Haar eigenheid beperkt zich tot de bepaalde keuze, die zij deed uit de traditie» (GOOSSENS, 32). «Où est donc l'originalité de cette école? ..., ne la cherchons pas trop dans de nouveaux principes de spiritualité ou dans de formes de piété jusqu'alors inconnues. La dévotion moderne n'a guère innové, elle s'est assimilé et a utilisé d'une façon heureuse toute la tradition médiévale. Voilà son originalité!» (SCHAEPDIJVER, 759). «Muchos libros de edificación y ninguna idea original. La novedad para ellos es peligrosa» (VILLOSLADA, 348).

34. Aquesta tendència culminarà a finals del segle xv, amb JAN MOMBAER, *Rosetum exercitiorum spiritualium et sacrarum meditationum* (s. l.: Zwolle 1494). Consulteu POST, 537-548 i P. DEBONGNIE, c.s.s.r., *Jean Mombaer de Bruxelles, abbé de Livry, ses écrits et ses réformes* (Louvain-Toulouse 1927). El *Rosetum* fou un llibre molt influent. Vegeu PIERRE GROULT, *Los Místicos de los Países Bajos y la literatura espiritual española del siglo XVI* (Madrid 1976), 163-179; P. FIDÈLE DE ROS, *Un maître de Sainte Thérèse, le père François d'Osuna: Sa vie, son oeuvre, sa doctrine spirituelle* (Paris 1936), 204-219, 284-287, 317-318; DOM CIPRIANO BARAUT (ed.), *García Jiménez de Cisneros, Obras completas*, 2 vols., I (Abadía de Montserrat 1965), 19, 21, 40, 87, 90, 117-120.

de Canals amb els corrents espirituals del moment. Tot fixant-se en la predilecció del dominicà per tres dels autors preferits pels «devocionalistes» (Sèneca, sant Bernat i Hug de Sant Víctor), arrisca de seguida la hipòtesi següent: gràcies a un possible contacte amb els fundadors de la «Devotio», i a unes mateixes fonts, Canals va introduir els «gèrmens» d'aquest moviment dins dels dominis de la Corona d'Aragó.³⁵ Ara bé, al llarg de l'esmentat assaig aquesta hipòtesi se'ns presenta sota matisos canviants, però sempre molt insistentment. Si primer hom parla de «gèrmens» i al·ludeix a «fonts comunes» i a una hipotètica comunicació personal durant l'estada de Canals a l'abadia de Sant Víctor el 1382,³⁶ després ja s'afirma de manera més categòrica que la «Devotio» va penetrar a Espanya «per la portella que va obrir Antoni Canals en la Corona de Aragó»,³⁷ i es dona al bon frare el títol de «promotor» de la «Devotio» per les nostres terres.³⁸ Altres vegades, en canvi, sembla limitar-se una mica l'abast del contacte, i el nostre escriptor seria un «quasi coiniciador»,³⁹ o un «tany autòcton» sorgit gairebé per «generació espontània», d'un corrent o tronc, tan ampli com poc especificat, que, ben mirat, vindria a coincidir amb tota la tradició espiritual medieval.⁴⁰

35. «Bebiendo Canals en las mismas fuentes que promovieron este amplio movimiento, y quizá comunicándose con los mismos indicadores de él, Canals habría traído a la Corona de Aragón los gérmenes de la 'devotio moderna' un siglo antes de que García de Cisneros la trajese a Montserrat...» (ROIG, 3).

36. «... precisamente fue ahí donde tomó Canals probablemente las fuentes de la 'devotio moderna', que difundió con sus escritos en la Corona de Aragón» (ROIG, 9). Vegeu també 16 i 21.

37. ROIG, 13.

38. Coincidint cronològicament amb els primers passos dels fundadors als Països Baixos: «... promotor (en tiempo de sus mismos iniciadores de los Países Bajos)» (ROIG, 27), i més amunt: «concomitantemente con los iniciadores ... e inspirándose en las mismas fuentes que ellos, inició la difusión en España de un movimiento que se extendió por todas partes» (*ibid.*, 9).

39. «Sería, pues, Canals, casi un co-iniciador de la 'devotio moderna' partiendo de los victorinos» (ROIG, 16).

40. «... no sorprende ... que se reprodujese en otras partes, casi como por generación espontánea a partir de un leve influjo, como fue el caso del movi-

Ens trobem, si no vaig errat, dins d'un cercle viciós. El P. Roig ha descobert i defensa l'analogia bàsica entre la *Scala* i certs trets, tanmateix massa genèrics, atribuïts a la «Devotio Moderna».⁴¹ Aquesta analogia existeix, però no ens permet d'arribar a cap conclusió apriorística no documentada, bé directament, o amb l'ajuda de la denigrada crítica «hidrogràfica». Perquè, després del que queda dit sobre la manca total d'originalitat dels primers «devocionalistes», ¿què té de sorprenent que una compilació s'assembli a una altra compilació sobre el mateix tema?, ¿quin sentit té parlar de precursors o d'antecedents d'un moviment o d'un altre, si no ens atenem a unes línies cronològiques clares i a una definició de «Devotio Moderna» ben fixada d'antuvi?

2.1. ALTRES POSSIBLES PRECEDENTS. EL CAS DE BERNAT OLIVER

¿Què ens aturaria, un cop admès el principi de la floració autòctona i de la generació espontània, de remuntar-nos una mica més amunt? ¿No seria possible defensar, per exemple, que l'autèntic, el vertader iniciador de la «Devotio Moderna» a les nostres contrades fou, posem per cas, fra Bernat Oliver? Si hi pareu esment, gairebé tot el que Roig diu de la *Scala de contemplació* resulta aplicable *mutatis mutandis* al «rapiarium» d'aquest valencià, traspassat el 1348. Comenceu pel títol: *l'Excitatori de la pen-*

miento autóctono ... de Ludovico Barbo..., o quizá también el caso de Antonio Canals que habría sido un retoño autóctono de la 'devotio moderna' en el Reino de Aragón» (ROIG, 5). «... Canals como éstos (els "devocionalistes"), inspirándose en unas mismas fuentes, san Agustín, san Gregorio, san Bernardo, los franciscanos y los victorinos, junto con el impulso de la Cartuja, promovían diversas ramas de un mismo movimiento, aunque cada una con ciertas características propias dentro de una corriente común...» (*ibid.*, 29).

41. «"... el tema del alejamiento del mundo..."; la "dolçor de contemplació", la "special familiaritat e colloqui..." con Dios... "la misèria del món e del temps..." ... la "dolçor spiritual" ... el uso del término "affecció" ...» són els més característics de Canals (segons ROIG, 27).

sa a Déu, que tant recorda els *Comentarios para despertamiento del ánimo en Dios y preparación del ánimo para orar* (Amberes 1537) del seu gran compatriota, l'erasmista Lluís Vives.⁴² Ja d'entrada el compilador ens indica que es proposà «excitar la afecció de l'hom a devoció», o, dit d'altra manera, «encendre foc de caritat e amor», allunyant el lector de la inclinació a les coses temporals i de la «sciència que infla».⁴³ L'autor confessa planerament la manca d'originalitat i el criteri que ha guiat la seva selecció, que és el de reunir un fons ric i variat de materials devots per a la lectura i meditació diàries.⁴⁴ I cal dir que, encara que l'impuls fos el mateix, el frare valencià reeixí, al meu entendre, millor que molts «devocionalistes», perquè ben identificat amb el lector, va saber escollir un model pràctic d'oració afectiva molt directa: el soliloqui d'encuny agustinianà, que li permetia d'harmonitzar la teoria amb la

42. Vegeu BATAILLON, II, 189-190. El títol de l'original llatí és: *Ad animi exercitationem in Deum commentatiunculae* (Anvers 1535).

43. Vegeu BERNAT OLIVER, *Excitatori de la pensa a Déu*, ed. de PERE BOHIGAS (ENC, Barcelona 1929), 15 i 16. El llibre fou redactat en llatí (BERNARDI OLIVERII, *Excitatorium mentis ad Deum*, ed. BENIGNUS FERNANDEZ (Matriti 1911)). N'hi ha versions castellanques antigues, i tres de catalanes. L'erudit editor creu que la versió publicada és de principis del segle xv, cosa que en res no afecta el nostre argument. Caldria estudiar bé el Ms. no publicat per Bohigas i el Ms. A-275 de la «Biblioteca Communale» del «Archiginnasio» de Bolonya, miscel·lània piadosa, on l'*Excitatori* ocupa els ff. 45-103. És una còpia acabada el 1417, d'una altra de finals del segle xiv. Vegeu la informació que en dona GIOVANNI M. BERTINI, I '*Soliloquia*' e lo '*Speculum peccatoris*' dello Pseudo Agostino in *Catalano*, «Homenatge a Antoni Rubió i Lluch», II (Barcelona 1936), 233-263 (2-5).

44. «... io he volguda ordenar aquesta petita obra, en la qual he ajustades e mesclades, per ajudar a créixer la virtut de devoció, algunes devotes coses, les quals dels dits e auctoritats dels sants he collides e trobades» (OLIVER, 16). Compara el llibre a un convit amb «multitud o diversitat de viandes» (*ibid.*, 17). «... io legiré cascun jorn, devant la omnipotència de la tua alta majestat, aquesta petita obra ... E açò faré, tots negocis a part posats, per invocar a tu, e per exercitar e despertar lo meu cor en la tua sancta amor» (*ibid.*, 24).

pràctica sense recórrer a esquemes o a l'allegoria dels graons.⁴⁵ Però l'antologia té una estructura interna també relacionable amb les tres vies tradicionals, amb la natural insistència en la primera i segona. Els temes — cal dir-ho? — són els preferits pels «germans» (misèria de l'home pecador, necessitat de la gràcia, confessió i consideració dels vicis i pecats per a provocar l'atrició i la contrició, vanitat del món i dels plaers, els novíssims, etc.).

La primera part resumeix, doncs, el programa ascètic corresponent a la via purgativa. La segona és una *catena* de comentaris de la Passió, que Oliver s'esforça a convertir en oració pràctica que produeixi fruits concrets d'humilitat, paciència i caritat. Crist és el model de virtut, el camí dret i segur,⁴⁶ i les cinc oracions de la tercera part representen un estadi ja avançat de confirmació en la virtut per intercessió d'aquest Crist Redemptor. Algunes, com la darrera, ja expressen un vehement desig de la «unió» i tracten de la glòria del cel. La quarta part consta de quatre contemplacions sobre els beneficis rebuts. Els dons allistats (perdó dels pecats, creació i recreació, dons naturals, etc.) coincideixen, més o menys, amb els resumits per Zerbolt. És més: tal com recomana l'holandès, a la meditació dels beneficis segueix la consideració dels atributs divins i una mostra final de monòleg interior abrandadíssim, destinat a convertir-se en diàleg amb Déu.⁴⁷

45. La tònica és la de la confessió agustiniana en primera persona, tan del gust del Ramon Llull del *Llibre de Contemplació*, i no té res d'estrany que el Ms. esmentat per Bertini reculli també el «*Soliloqui*» i el *Speculum Peccatoris* pseudo-agustinians, textos relacionables i divulgadíssims.

46. Cal connectar la segona part amb el c. 5 de la primera, on llegim conceptes que podrien ser del Kempis: «Resembla e segueix les petjades del teu senyor e mestre Jesucrist ... Corre detràs ell per camí dret e segur» (OLIVER, 51). Cf. amb THOMAS A. KEMPIS, *La imitació de Jesucrist, traducció catalana de Miquel Pérez*, ed. R. MIQUEL Y PLANAS (Barcelona 1911), III, c. 71, 179-181.

47. Cf. OLIVER, 212-222 amb ZERBOLT, c. 25, 47-51, que dóna un resum més sistemàtic i complet, en forma de recomanació personal, no com oració. Inclou: 1, el perdó dels pecats; 2, dons naturals (creació, vida, bellesa, sentits, potències), naturalesa (sol, lluna, criatures); 3, dons de gràcia i d'altres, com

M'he allargat una mica perquè el recull d'Oliver és un exemple concret de devocionari pràctic, a l'abast dels seglars amb una certa inquietud espiritual. N'hi havia una còpia al palau reial i circulava entre la noblesa.⁴⁸ ¿Parlarem, després de remarcar unes evidents coincidències, de «Devotio Moderna» *avant la lettre*, o pura i simplement de «devoció», de la continuïtat i vigència d'una tradició, d'uns motlles i d'un llenguatge heretats de l'Esclatúra, de sant Agustí, de les oracions de sant Anselm i de la literatura devota que se'n deriva? Crec que la resposta és òbvia, i que només podem relacionar amb la «Devotio Moderna» aquelles obres on hi hagi evidència objectiva d'uns manlleus textuais molt concrets.

La cèlebre anada de García Jiménez de Cisneros a París, tanmateix, no tindria cap interès si la crítica no hagués demostrat que el famós abat va espletar, sovint literalment, els textos dels «devocionalistes». Un viatge de Canals a la capital francesa vers el 1382 — dos anys abans que els «germans» comencessin a fer vida comunitària, i cinc abans de la fundació de Windesheim — no aporta *per se* gaire evidència d'un contacte directe, sobretot si tenim present que Groote va morir el 1384 i que el període de la seva màxima activitat literària fou precisament l'any que va precedir el seu traspàs. Florens Radewijns, no ho oblidem, només fou ordenat de prevere el 1383.⁴⁹ Podríem, és clar, imaginar altres viatges o contactes personals, però tanmateix la prova definitiva cal cercar-la en un bon «mapa hidrogràfic» del llibre de Canals.

l'Eucaristia, l'Encarnació, la vinguda de l'Esperit Sant. Aquest exercici correspon al segon graó de la seva escala, encara dins la via purgativa. FLORENS, c. I, 249-50.

48. Vegeu l'explícit del Ms. de Bolònia: «... dum essem cum nobili viro domino Bernardo de Santillys de Valencia ... Scripsi hoc opus et habui exemplar a domina Leonor de Charald (*sic*) de Aragonia uxore predicti domini...». Es tracta d'Elionor de Queralt, muller de Bernat de Centelles, noble que aleshores es trobava a Sicília al servei del rei Martí (1395-1410) (segons BERTINI, 2-5). *L'Excitatori*, figura (núm. 6), en l'inventari de la reina Maria (BOHIGAS, 11).

49. Vegeu BARAUT, I, 20-21, 87-91 i les abundants i excel·lents notes de l'edició, on recull i supera les investigacions anteriors. HYMA, 17. Post, 75.

El P. Roig insinua que la probable font de la *Scala de contemplació*, el *De XV gradibus contemplationis et viridiarium Ecclesie* (ms. Mazarine 961), podria ser obra d'un dels «devocionalistes»,⁵⁰ i sorprèn bastant que no iniciés la seva recerca pel camí segur d'un confrontament sistemàtic amb aquesta font, en lloc de llançar-se per altres dreceres.⁵¹ És també força curiós que, tot i dedicar unes pàgines als victorins i de mencionar les obres de Ricard de St. Víctor, li passés per malla de consultar el *Benjamin maior*, el gran manual teòric medieval de contemplació. L'omissió potser es degué a una idea preconcebuda sobre la dificultat d'aquest tractat, de massa «densitat teològica».⁵² Sigui com sigui, un sondeig superficial, que crec que val la pena de donar a conèixer (veg. l'Apèndix A), palesa que els capítols 18, 19, 20 i 21 de la primera part de la *Scala* — que en formen la clau de volta, ja que són els que de manera més directa escometen el tema central de l'obra —⁵³ assimilen dos fragments dels llibres I i IV, i onze dels dinou capítols que integren el llibre V del *Benjamin maior*. Aquest fet concret, i d'altres indicis,⁵⁴ ajuden, si més no, a comprendre la forma de treballar

50. «¿De qué autor es entonces el códice de País? Quizá sea de uno de estos autores anónimos de la 'devotio moderna'... (ROIG, 51 i 49-52). Vegeu també LAUREANO ROBLES, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón, siglos XIII-XV* (Salamanca 1972), 183, núm. 45.

51. «Claro está que deseo poder precisar bien el grado de originalidad de Canals, en un estudio ulterior sobre el códice 961, para cotejarlo con la obra de Canals...» (ROIG, 51). Esperem amb interès la publicació d'aquest treball.

52. M'ho fan pensar expressions com aquesta: «... toda la obra se mueve muy lejos de la mística teórica de un Ruysbroeck, o de la densidad teológica de un Ricardo de San Víctor a (sic) santo Tomás (*ibid.*, 28). Vegeu, però, el mateix ROIG, 15-21, on centra l'atenció en el *Benjamin minor*.

53. C. 18: «De la forma e natura de contemplatió»; c. 19: «Com se deu la ànima acostar a la contemplatió de Déu»; c. 20: «Del X graó, qui es dit arapament»; c. 21: «Del XI graó per on puja la ànima a contemplatió de les creatures».

54. Crec que el llibre és un gran mosaic o 'collage' de fragments, a vegades minúsculs, d'autors molt diversos, traduïts gairebé sempre amb fidelitat. Veg. un exemple molt pertinent en les deu ratlles del *De Interiori Domo* de ST. BERNAT (c. 6, 11 i 12, PL 183, 513), encastades ben enmig del capítol 11 (I, 81: «Com si segons ... de negun hom»).

del dominicà, i semblen confirmar el que ell mateix ens confessa sense manies: la *Scala* és, certament, un «rapiarium». ⁵⁵ Però el fet d'ésser un «rapiarium» escrit en català i preparat pel lector de teologia de la cort amb vista a encaminar un rei coronat pels difícils camins de l'ascesi i de la teologia mística, proporciona al compendi una dimensió social no mancada d'interès. Al nostre país hi havia cenacles de seglars que llegien en català llibres de teologia d'una complexitat que supera de bon tros la pietat dels llibrets d'hores i els tòpics més convencionals dels devocionaris, i eren els monarques, des del pinacle més alt d'una societat estrictament jeràrquica, els qui fomentaven amb l'exemple aquesta curiositat, que en el cas del rei Martí i de la reina Maria ja potser hauríem de qualificar d'autèntica dèria. Els nostres teòlegs foren sovint personatges de gran influència, que a canvi de satisfer les apetències espirituals de la cort veieren sovint coronades amb una mitra llurs aspiracions materials. En tot cas, i tornant al nostre propòsit, copiar a finals del segle XIV fragments d'un Ricard de St. Víctor, mort a les acaballes del segle XII i universalment aclamat com a mestre, no sembla cap excés de gosadia o de modernitat. Potser ho fos el fet de divulgar-lo en llengua vernacla. Però no hem d'oblidar que Canals no era un cas aïllat, i que a Catalunya ja circulava un altre manual pràctic de contemplació que, si hem de jutjar pel nombre d'edicions i de traduccions i per la posterior influència, va tenir una projecció molt més àmplia que no el manuscrit, fins ara inèdit, de Canals. Em refereixo al *Tractat de contemplació* de fra Francesc Eiximenis, O.F.M. ⁵⁶

55. *Scala*, I, c. 1, 67 i, en especial, I, c. 20, 101.

56. En efecte, el *Tractat* forma part de la *Scala Dei*, recull devot, que Eiximenis dedica a la reina Maria († 1406), primera esposa de Martí l'Humà. Se'n feren tres edicions (Barcelona 1494, 1501, 1523), i se'n conserven almenys, 4 Mss. Dels altres 7 documentats, un era propietat d'Isabel la Catòlica. El *Tractat* s'integra també en el *Llibre de les dones* (V, c. 354-380), obra impresa en català (Barcelona 1495 i, potser, Tarragona 1485), i castellà (Valladolid 1542), però molt difosa ja en forma manuscrita en ambdues llengües (14 Mss. documentats, i 8 de conservats en català, i 11 documentats i 7 de conservats en castellà). Vegeu J. MASSÓ I TORRENTS, *Les obres de Fra Francesch Eixime-*

3. FRA EIXIMENIS, ¿UN ALTRE «PRECURSOR» DE LA «DEVOTIO MODERNA»?

L'editor de la *Scala de contemplació* no té en compte ni esmenta per a res en el seu estudi les investigacions del P. Cebrià Baraut, O.S.B.,⁵⁷ el qual, en preparar l'acurada edició de l'*Exercitatorio de la vida espiritual* de García J. de Cisneros, va fer una descoberta molt important: la compilació de l'abat montserratí, on s'aprofitaren per primera vegada a Espanya els millors llibres dels «devocionalistes», conté també fragments molt llargs i representatius del *Tractat de contemplació* de Francesc Eiximenis. He pogut comprovar que el mètode i les conclusions de Baraut són inqüestionables. El minoret gironí és, doncs, l'únic autor hispànic que Cisneros, bon coneixidor de l'espiritualitat del moment, va encabir en el seu «rapiarium», i cal tenir una *venatica subodoratio* per a discernir els trossos copiats de Zerbolt, o de Gerson, i els manlleuats d'Eiximenis. Si tenim present la unitat d'intenció i de doctrina que dóna cohesió a l'antologia cisneriana, això equival a posar el nostre autor en total pla d'igualtat amb els «devocionalistes» i els autors clàssics d'espiritualitat. Segons Baraut: «el *Tractat de contemplació* col·loca a Eiximenis a l'avantguarda dels precursors de la 'Devotio Moderna' i dels seus mètodes dins Espanya».

No insistiré gaire en aquest títol de «precursor». Allò que sí que interessa de remarcar del descobriment de Baraut és el que ell anomena «aspecte inèdit de la complexa fisonomia d'Eiximenis

nis (1340?-1409?). *Essaig d'una bibliografia*, AIEC, III (1909-1910), 588-692 (638-640, 647-649); P. MARTÍ DE BARCELONA, O.M.C., *Fra Francesc Eiximenis, O.M. (1340?-1409?)*, «Collectanea Sarrianiensis», XIII (1929), 397-460 (429-431, 435-436); CEBRIÀ BARAUT, *L'«Exercitatorio de la vida espiritual de García de Cisneros» et le «Tractat de contemplació» de Francesc Eiximenis*, «Studia Monastica», II (1960), 233-265 (234-235) i CURT J. WITTLIN, *Los problemas del «Cercapou» y el «Libre de les Dones» de Fray Francesc Eiximenis*, BSCC, XLVI (1970), 61-95 (83-89).

57. Veg. notes 34 i 56.

com autor ascètic i místic»,⁵⁸ o, dit en altres paraules, la importància del *Tractat de contemplació* com a possible exponent d'una tradició més o menys autòctona, poc o no gens estudiada, que entronca sense dificultat amb els corrents vinguts de fora, i que convindria conèixer bé si volem avaluar com cal el vertader impacte dels anomenats nous moviments.

Val la pena de divulgar els trets més característics d'aquest opuscle tot subratllant-ne aspectes relacionables amb la «Devotio Moderna» i, fins i tot, amb els «erasmistes».⁵⁹

Encapçala el *Tractat* una definició clàssica d'oració («humil sol·licitat e devota, feta a... Déu per optar coses legudes, justes e profitoses», f. 312b), explicada punt per punt. La manca d'humilitat porta a falses visions i revelacions, del dimoni, i la devoció i la intenció són requisits essencials, «car con nostre Senyor sia pura saviesa, *attén més al cor de l'horant que a les paraules*» (313v.a).

L'oració vocal és, però, una arma contra la fantasia i una preparació per a la contemplació, i cal no deixar-la «per escalfaments ne visitacions celestials, si donchs no eren ten grans que de tots punts tolguessen a la persona lo parlar e la rehó» (314v.b). Tampoc no convé esperar dons extraordinaris, com les llàgrimes (315a). Hom pot inflamar el cor a devoció mantenint-se a tota hora en la presència de Déu, i *pensant en la vida de Crist, «majorment en la sua preçiosa mort», en les penes de la Verge, els pecats, els novis-*

58. «En présence du témoignage irrécusable des preuves présentées, il n'est pas possible de dénier à Francesc Eiximenis — l'un des meilleurs représentants de la spiritualité médiévale catalane — une place de choix parmi les auteurs qui ont le plus influé sur la composition de l'*Exercitatorio* de Cisneros. Cette conclusion ... révèle d'abord un aspect inédit de la physionomie complexe d'Eiximenis comme écrivain ascetico-mystique: son *Tractat de contemplació* le met à l'avantgarde des précurseurs de la 'devotio moderna' et de ses méthodes en Espagne...» (BARAUT, L'«*Exercitatorio*», 264).

59. En el resum que segueix cito del Ms. 21-2-21 (B. Un. de Barcelona) del *Llibre de les Dones*, indicant dins parèntesi la numeració dels folis, ja que la dels capítols no és gaire de fiar. Que val la pena de tenir present els Mss., ho confirmen variants tan importants com *estela/sclau 2 esclavo* (vegeu Apèndix B, 1). Esperem poder saludar aviat l'anunciada edició d'aquesta obra.

sims, el cel, etc. (316a). L'oració vocal modèlica és el *Pare nostre*, «car Jesucrist l'ens ha menada» (320b i ss.). *Qualsevol lloc i hora és convenient per a resar*, si bé hi ha llocs i temps especialment aptes, com l'església i la mitja nit o l'alba (325b). La manera més senzilla és lloar Déu tal com un joglar lloaria o llagotejaria un gran príncep o prelat (326v.b i 331v.b), mesclant les lloances amb les súpliques i accions de gràcies (327a).

Eiximenis contrasta el model d'oració que sabem que practiquen els «devocionalistes» amb la contemplació: «Deus açí sebre, que los sants ermitans entiguament avien en costum que obraven e treballaven de mans, e agueren per revalació... que, axí treballant, adés e adés, sots covinents spays de temps, laxaven lur hobra e orassen per algun poch de temps amb fervor..., e axí treballant podien tenir lo cor en Déu. ... Són, emperò, algun^o contemplatius que tots temps han lo cor lavat en alt..., e aquests són alts oradors e als millors del món» (327v.b).

Per aconseguir aquest «levament de pença fet per Déu en les coses espirituals» (329a), que és la contemplació, cal seguir les tres vies tradicionals. La purgativa, «lexant totes altres cures», meditant les culpes en silenci i solitud i «ab lo cor net de tota amor carnal» (330a) fins a obtenir la contrició, que és la «llima» que ens purifica del «rovell» del pecat (330b). Després de practicar aquest exercici durant un mes o dos (333a), es comença l'ascens fent de «la bonesa o bellesa de la cosa... una scala per pujar en la amor del Creador» (333v.a), imitant «la vida de Jesucrist e dels sants pares» i llegint contínuament la santa Escriptura (335v.b). Les santes cogitacions són «la lenya de l'altar del cor». Cal prendre model dels llauradors, mercaders i cavallers (337a), i ajudar-se amb humanes astúcies, entre les quals la més important és la d'entrar dins la divinitat per la porta oberta de les nafres de Crist (342v.a). Ara bé, «jatssia que pensar en la Encarneçió, preycasió, vida e mort del Salvador, sien portes e vies a entrar en lo Senyor, emperò res sots Déu no és bastant a perfetament reposar la nostra ànima, sinó solament Déu» (342b). És el repòs de la via unitiva, que radica en «ardent amor sens alguna altre conexença», raó per la qual «un grosser pagès o una vella simpla por ésser en aquesta alta saviesa

tost levat» (344a). Els fruits de la unió són: la il·luminació o coneixença experimental de Déu, la inflamació, la suavitat i delectació, el desig i el sadollament, la seguretat i la manca de temor (346a-347a).

Coneixent, com coneixem, la manera de treballar d'Eiximenis, no ens podem fer massa il·lusions sobre l'originalitat del *Tractat de contemplació*. És també, molt probablement, una compilació. Semblen confirmar-ho les coincidències temàtiques: 1) entre el *Tractat*, i els compendis dels «devocionalistes» i el mateix *Exercitatorio*; 2) entre el *Tractat* i la *Scala* de Canals. Respecte a les primeres, crec que indiquen que Eiximenis manejava llibres com el *Tractat de contemplació* del pseudo-Efrem, i el *De mystica Theologia* del cartoixà Hug de Balma; del pseudo-Dionís, i d'altres autors ara més aviat desconeguts, però que foren durant segles patrimoni comú de l'Església universal.⁶⁰

Pel que fa a les segones (veg. l'Apèndix B, 1 i 2), són més conceptuals que literals, potser perquè Eiximenis resumeix sovint idees, en lloc de traduir o parafrasejar les fonts amb l'estil més cargolat amb què Canals anuncia la «valenciana prosa». Com era de preveure, el franciscà gironí coneixia bé les obres de Joan Cassià, dels victorins, de sant Agustí, sant Gregori, i els altres clàssics de l'espiritualitat, que — no ho oblidéssim — eren referència obligada dels manuals escolàstics.⁶¹ Si el seu *Tractat* va merèixer l'estima i

60. Remeto, un cop més, a l'article de BARAUT, *L'«Exercitatorio»*, 236-345, i al mateix text de Cisneros. Eiximenis coneixia l'obra del cartoixà Hug de Balma: «... En aquesta santa matèria de la passió i mort de nostre Salvador, fa la següent exclamació un altre e famós contemplatiu, Ugo de Palma, de l'orde de Cartutxà: ... entra, doncs, per aquella finestra (la plaga del costat), e dins trobaràs tots los tressors...» (*Vita Christi*, IX, c. 127). Això explicaria les coincidències amb autors posteriors com el famós ENRIC HERP o HARPHIUS, *Directorium Aureum Contemplativorum*, ed. de JUAN MARTÍN KELLY, *Directorio de contemplativos* (Madrid 1974), 531 (exemple de la «llima»), 610-611 (falses revelacions del dimoni), 571 («rudis laicus aliquis aut uetula ... intra breve tempus recipere poterit ... experimentalem cognitionem de Deo...»), i d'altres.

61. Cf. la definició i doctrina sobre l'oració resumida per Eiximenis al principi del *Tractat*, amb ST. TOMÀS, *Summa teològica*, 2-2 q. 83, a 9, i 12-14. En la q. 180 a 6, 3, es copia textualment la semblança dels ocells que cito en

aprovació tàcita de García Jiménez de Cisneros, m'inclino a pensar que fou perquè Eiximenis compartia amb Cisneros una convicció que va impulsar la reforma montserratina: la idea que «*la contemplació als reeligiosos és fort neççària*», i gairebé obligatòria a «tota persona que no sia ocupada per força en les coses temporals» (336a). L'atractiu del *Tractat* radicava, doncs, al meu entendre, no en l'originalitat o modernitat de les idees exposades, sinó en l'esperit pràctic, i la concisió i claredat expositiva amb què l'autor havia compendiat la teoria més tradicional i acceptada sobre la contemplació.⁶²

4. LES «VITAE CHRISTI» (VC), ¿POSSIBLE PEDRA DE TOC?

Un dels trets de la pietat dels «devocionalistes» és llur «cristocentrisme pràctic».⁶³ Ja he mencionat que els «germans» medita-

l'Apèndix A. 1. La coincidència literal del fragment de B. 2 podria també derivar d'un manual, però Eiximenis cita sovint el *Llibre de Contemplació* de Ricard de St. Víctor.

62. Vegeu DOM GARCÍA M. COLOMBÀS, o.s.b., *Un reformador benedictino en tiempo de los Reyes Católicos: García Jiménez de Cisneros, abad de Montserrat* (Abadía de Montserrat, 1955), 175. Cisneros apella, en el pròleg de les noves *Constituciones de los monjes*, a l'exemple de St. Benet i de «*todos los sanctos padres passados*», fent servir una tirallonga de mots d'Ubertí de Casale (BARAUT, II, 507-509). I és que, com la majoria de reformadors, cercava un retorn a les arrels i era «l'eretiere di un prezioso patrimonio spirituale, di cui seppe radunare e fondere i migliori elementi acquisti in un'opera meditata e ordinata...» (DOM ANSELMO M. ALBAREDA, *Intorno alla Scuola di Orazione metodica stabilita a Monserrato dall'Abate Garsias Jiménez de Cisneros (1493-1510)*, «Archivum Historicum Societatis Iesu», XXV (1956), 254-316 (299 i 258). També resulten ben explícits els títols de les obres llegides a Montserrat cap al 1500 (ALBAREDA, 300-316), i els de les obres que l'abat i el seu cosí el cardenal van fer publicar (vegeu BARAUT, II, 28-31; COLOMBÀS, 136-144; BATAILLON, I, 57). Sobre Cisneros consulteu també T. W. O'REIL, *The Exercises of St. Ignatius Loyola and the Exercitatorio de la vida spiritual*, «Studia Monastica», XVI (1974), 301-323.

63. Vegeu VILLOSLADA, 317-319; GOOSSENS, 187-202. Però el «cristocentrisme» és, tanmateix, la síntesi de tota l'espiritualitat medieval. Llegiu FELIX VERNET, *La spiritualité médiévale* (Paris 1929), 73.

ven cada dia durant la missa la vida de Crist, raó per la qual dins llurs tractats solem trobar esquemes cíclics fàcils de recordar sense necessitat de llibres.⁶⁴ Quant a la finalitat d'aquesta meditació, ells mateixos ens indiquen que cerquen una constant familiaritat amb l'Home-Déu Crist, que a poc a poc aboqui de la visió afectiva sensible a la contemplació de la divinitat.⁶⁵ Però la majoria dels opuscles escrits pels primers «devocionalistes» tenen un caràcter teòric: expliquen el «què» i «perquè», i planifiquen el «com» (especialment en l'etapa més avançada), sense, però, que abundin gaire els exemples concrets destinats a exemplificar la teoria. No és fàcil, doncs, saber quina forma prenen les «ruminacions» dels «germans», i les referències teòriques només ajuden a conjeturar-ho.

Hi ha un petit tractat de Geert Groote, el *Tractatus de Quatuor Generibus Meditationum sive Contemplationum*, que té en aquest sentit, possible interès documental. Heus-ne ací la tesi bàsica: el fundador de la «Devotio» considera que la contemplació pura i abstracta és un ideal molt difícil d'atènyer.⁶⁶ Tot referint-se

64. La pràctica de dividir el material segons els dies de la setmana i les hores del dia era molt antiga. És característica de les famoses *Meditationes Vitae Christi* (MVC) del Ps. Bonaventura, i el testimoni més personal i directe que en conec és el que proporciona UBERTÍ DE CASALE, *Arbor Vitae Crucifixae Iesu* (Venetiis 1460), «Prologus primus libri primi». Un bon exemple en català són les tres contemplacions de la Passió escrites per sant Vicent Ferrer (FR. JOSÉ M. DE GARGANTA, O.P. i FR. VICENTE FORCADA, O.P., *Biografía y escritos de San Vicente Ferrer*, B.A.C. (Madrid 1956), 589-598). Pot donar una idea de la difusió del sistema, el quadret sinòptic preparat per MELQUÍADES ANDRÉS en FRANCISCO DE OSUNA, *Tercer Abecedario espiritual* (Madrid 1972), 20.

65. Vegeu ZERBOLT, c. 27, 54-60, i c. 32, 72-73. És la famosa «via regia» difosa per sant Bernat i sant Bonaventura, i acceptada pertot arreu, fins i tot pels mestres de la teoria del «recolliment» i del «quietisme». Vegeu MIGUEL DE MOLINOS, *Guía Espiritual*, «Proemio, Advertencia II», i c. 16 (ed. de S. GONZÁLEZ NORIEGA, Madrid 1977, 75 i 131-134).

66. Vegeu A. HYMA (ed.), *Het «Tractatus de Quatuor Generibus Meditationum sive Contemplationum» of «Sermo de Nativitate Domini», door Geert Groote*, «Archief voor de Geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht», XLIX (1924), 296-326 (320, 324).

a la festa de Nadal, afirma el valor de la vida de Crist com a «via regia» per arribar a la perfecció i com a model de virtut al que cal conformar-se.⁶⁷ Podem meditar la vida de Jesucrist de quatre maneres, segons que aprofitem: 1. Les fonts canòniques; 2. Les revelacions dels sants; 3. Els arguments i opinions dels teòlegs; 4. Les invencions de la nostra fantasia.⁶⁸ Aquesta darrera tècnica, segons ell ensenyada per sant Bernat i sant Bonaventura, permet una participació directa en els fets que meditem: acompanyar Maria, parlar o habitar amb Jesús, etc., i és utilíssima als principiants, sempre que s'eviti el parany de confondre la fantasia amb la realitat.⁶⁹

Almenys en teoria, Groote oferia, doncs, als seus deixebles un marge molt ampli de possibilitats que inclou, ben expressament, el recurs a la pietat cistercenca i franciscana, i suposa una implícita acceptació de les obres que millor combinen els «quatre mètodes» i millor representen el «cristocentrisme» de l'època: les VC medievals. Si en la pràctica els «germans» mai no arribaren a assimilar la tendresa de la inspiració cistercenca, ni la visió inflamada i poètica d'un sant Francesc o d'un sant Bonaventura, fou, potser, perquè des del principi visqueren immersos dins l'atmosfera més aviat negativa del «de contemptu mundi» medieval. Ben mirat, *La imitació de Jesucrist*, que passa per ser el fruit més assaonat i representatiu de la «Devotio Moderna», reflecteix prou bé aquesta tendència ètico-ascètica de signe pessimista.⁷⁰

67. *Ibid.*, 298. «... et via ista regia cristiformi incedere est meo videre securissimum humilimum et amabilissimum...» (*Ibid.*, 325).

68. *Ibid.*, 299.

69. «... omnia, quasi ad presens tempus et ad nostram quasi presenciam, quasi ipsum et sua facta videremus et audiremus loquentem, audemus reducere. Hoc nos parvulos beatus Bernardus, Bonaventura, aliique sancti et devoti docuerunt. ... Sibi et eis nos familiares serviles obsequiosos prebere; et quasi obsequiis et serviciis eorum insistentes auxilia et desideria postulare. Ymmo quasi in una domo cum Christo et Maria habitare et cum peregrinantibus peregrinare, flere cum flentibus et gaudere cum gaudentibus, et compati cum patientibus» (*ibid.*, 302). El subratllat és meu.

70. «The amazing thing is that this monastic devotion, this essentially medieval *contemptus mundi*, should have found so much appreciation in the

Qüestió d'ambient, de temperament, de positura vital? No és fàcil escatir-ho, però resulta revelador que hom hagi pogut presentar el llibret de Tomàs de Kempis, ensems amb la VC del cartoixà Landulf de Saxònia, com dos dels millors exponents d'una mística germànica de signe intimista, centrada en la «imitatio morum Christi» i poc atenta a la sensibilitat externa típica de la pietat mediterrània.⁷¹ Val a dir que ja d'entrada la tesi de Boehmer té una certa flaire racista i que la barreja d'aquestes dues obres amb les dels místics alemanys és improcedent i ha causat ja molt de confusió. Així i tot és ben cert, i ho he comprovat, que el Cartoixà insisteix en el mot «morum», «costums», i que retalla els trossos més emmelats del pseudo-Bonaventura, el model franciscà que forma un dels nuclis de la seva compilació.

Ara bé, que jo sàpiga, els «devocionalistes» fan per primera vegada acte de presència a les premses espanyoles amb la traducció de *La imitació de Jesucrist* (Barcelona 1482), del valencià Miquel Pérez. Aquesta remarcable versió va dedicada a Sor Isabel de Villena, abadessa del convent de la Trinitat de València i autora d'una VC publicada en aquella ciutat el 1497, i deixada sense enllestir per l'autora, morta el 1490.⁷² Pérez ens presenta la monja com a personificació de l'ideal de menyspreu del món i de vida contemplativa.⁷³ D'altres dedicatòries d'autors valencians contem-

christian world...» (Post, 535, amb una bona «mise au point» sobre els problemes de la *Imitació*, *ibid.*, 521-536). HYMA, 158-190, 543-581. La disputa sobre la paternitat d'aquesta obreta encara continua. Vegeu ALBERT AMPE, S.I., *L'Imitation de Jésus Christ et son Auteur* (Roma 1973).

71. Vegeu HEINRICH BÖHMER, *Loyola und die deutsche Mystik*, «Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil. Hist. Klasse», I Heft, LXXIII (1921), 1-43 (7-8, 11-13, i Anhang, 40-42). Però BÖHMER sembla convençut de l'originalitat de Landulf. Cal ara consultar el documentadíssim llibre de WALTER BAIER, *Untersuchungen zu den Passionsbetrachtungen in der «Vita Christi» des Ludolf von Sachsen*, III vols. (Salzburg 1977).

72. Vegeu l'ed. de R. MIQUEL Y PLANAS, 3 vols. (Barcelona 1916). N'hi ha una edició en curs de preparació, en ENC.

73. «... en aqueix alt loch de contemplatiua vida, on sou spill clar ... haueu menyspreat de aquest món les honors e riqueses» (PÉREZ, 3-4).

poranis, com Fenollar, Martines, el bisbe agustí fra Jaume Pérez, etc., permeten de suposar que Sor Isabel va aglutinar al seu entorn tot un cenacle de lletraferits devots del qual, pel que sabem, també degueren formar-ne part el malhumorat Jaume Roig i Joan Roís de Corella, traductor de l'obra del Cartoixà.⁷⁴

La publicació de les dues primeres edicions de *Lo Quart del Cartoixà* (València 1495) gairebé coincideix amb l'aparició de l'adaptació castellana de la VC de fra Francesc Eiximenis (Granada 1496), feta i subvencionada per fra Hernando de Talavera.

L'original català de la VC eiximeniana sembla de finals del segle XIV i subministra material adequat per a meditar segons els quatre mètodes especificats per Groote, si bé l'autor manifesta una gran simpatia pel segon, o sigui pels «contemplatius» com Ubertí i Àngela de Foligno. Sor Isabel, per altra banda, ho subordina tot al darrer mètode i transforma la teologia i l'exegesi en models pràctics de meditació, on la imaginació (l'altrament tan perillosa «loca de la casa») és la pedra foguera que encén la flama de la voluntat.

És evident que ambdues VC catalanes, oportunament situades a quasi un segle de distància l'una de l'altra, forneixen excel·lents termes *a quo* i *ad quem* per a un estudi comparatiu la finalitat del qual sigui detectar indicis reveladors de la introducció de idees no-

74. Vegeu l'«endreça» de la *Istòria de la Passió de Nostre Senyor Déu Jesucrist, ab algunes altres piadoses contemplacions, seguint lo evangelista Sant Johan* (València s. d.: 1493) (ed. de FRANCESC MARTÍ GRAJALES (València 1912), 3-5). El bisbe dedica a la monja una *Expositio cantici Virginis Mariae* i diu que ella n'hi havia comanades d'altres abans. Aquest prelat fou un comentarista important, com ho proven WILFRID WERBECK, *Jacobus Perez von Valencia: Untersuchungen zu seinem Psalmenkommentar* (Tübingen 1959) i SCOTT H. HENDRIX, *Ecclesia in via. Ecclesiological Developments in the Medieval Psalms Exegesis and the «Dictata super Psalterium» of Martin Luther* (Leiden 1974), consulteu l'índex d'autors. Sobre els altres membres del grup, vegeu MARTÍ DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, III, 255, i les dades que ha exhumat JORDI VENTURA, *Inquisició espanyola i cultura renaixentista al País Valencià* (València 1978), 48, 108 ss., 142 ss.

ves o de canvis d'actitud. El prestigi i contacte personals de l'autora valenciana fa que l'acarament encara resulti més engrescador.

Només tinc temps d'avançar ací algunes conclusions de treballs on aporto més documentació. En primer lloc, i malgrat l'opinió apressada d'algun crític,⁷⁵ és irrefutable que ambdues VC catalanes són en bona part tributàries de les MVC del pseudo-Bonaventura. Això permet de posar a prova la hipòtesi «germànica» de Boehmer. Els resultats d'una comparació sistemàtica dels fragments d'ambdues VC catalanes derivats de les MVC semblen donar-li la raó, puix que palesen que els dos autors catalans, no solament no censuren ni retallen els elements casolans i pintorescs característics del sentiment franciscà, ans, ben al contrari, s'hi esplaien i adeliten amb tota l'ànima, afegint detalls nous i espletant altres fonts que fins i tot superen en ingenuïtat i tendresa les de l'estímul inicial.

Més encara: aquesta tendència és molt més evident en la VC més moderna: la de Sor Isabel. I això ens porta a un altre punt: mentre que resulta molt difícil comprovar la influència de Landulf de Saxònia en l'obra d'Eiximenis, és en canvi gairebé segur que Sor Isabel, en preparar els capítols que tracten de la passió i mort de Crist, ja va servir-se del compendi del Cartoixà, i en va extreure un *pathos* i un realisme que superen el de les fonts franciscanes.

En altres paraules: sembla que l'empelt germànic, una vegada que es tornà a nodrir de la saba frasciscana, va revifar i envigorir l'esperit primigeni d'on sorgiren les MVC. L'obra del *Cartoixà* va caure, doncs, damunt terra ben amarada, i ajudà a divulgar l'exegesi tropològica i l'interès per la vida i passió de Crist, però no determinà cap canvi sobtat de perspectives ni modificà gaire la pre-

75. «Der Vergleich ergab, dass Eximenes keineswegs von den MVC abhängig ist.» P. COLUMBAN FISCHER, O.F.M., *Die «Meditationes Vitae Christi» Ihre handschriftliche Ueberlieferung und die Verfasserfrage* (Firenze-Quaracchi 1932), 69, n. 1. Ha resultat encertada l'afirmació de WITTLIN, 77, i n. 21, tot cant a la independència d'Eiximenis en relació amb el Cartoixà.

gona empremta que la pietat cistercenca i franciscana i l'afectivitat agustiniana ja havien deixat al nostre país.⁷⁶

4.1. EIXIMENIS I FRA HERNANDO DE TALAVERA

Si, com hem vist en el paràgraf anterior, les VC no contribueixen tampoc gaire a esbrinar la qüestió de la possible influència dels «devocionalistes» pròpiament dits, en canvi, i com a contrapartida, la traducció castellana de la VC d'Eiximenis ens obliga a plantejar el tema dels contactes entre els franciscans amb simpaties espiritualistes i els monjos jerònims, els quals hom ha qualificat de «devocionalistes espanyols».⁷⁷

Fra Hernando de Talavera és, potser, el jerònim més admirat per la generació erasmista, que el considerava com un exemple de prelats. Sabem molt bé quins eren els ideals del primer bisbe de Granada: volia aprofitar l'avinentsa de la reconquesta per a bastir d'arrel, sobre fonaments d'amor i convicció, una república cristiana

76. La traducció de Roís de Corella espera un estudi detingut. Pel que n'he vist, no és una versió literal. L'autor sovint bota fragments o abreuja paràgrafs llargs, però també afegeix coses de la seva collita, que potser serien interessants. Detectem un procés semblant en algunes de les traduccions conservades de les MVC. La més completa (Ms. 78 de l'ACA) és ja quasi una compilació amb afegits molt heterogenis, feta per un monjo de Sant Cugat que no s'interessa per certs aspectes franciscans del llibre, com la pobresa. En la traducció del Ms. g-IV-25 del Escorial hi ha detalls procedents del Cartoixà. La fusió de l'esperit franciscà i cistercenc a què alludeix GIOVANNI M. BERTINI, *Entorn de la pietat afectiva a la Catalunya medieval*, ER, X (1962), 155-171, és ben clara en la divulgada contemplació dels membres de Crist atribuïda a sant Bernat (vegeu el Ms. 451 de la B. de Catalunya, ff. 66v.-67v.), recollida per Eiximenis (VC, IX, c. 126) i Ubertí (IV, c. 22, 334) i que és l'exercici central que fra Joan Exemeno recomanà al Rei Martí en la *Quarentena de Contemplació* (Ms. 240 de la B. de C., ff. 7b, ss.).

77. Vegeu AMÉRICO CASTRO, *Aspectos del vivir hispánico* (Madrid 1970), 60-103 (71, 99), on s'inspira CHARLES F. FRAKER, *Gonzalo Martínez de Medina, the Jerónimos and the «Devotio Moderna»*, «Hispanic Review», XXXIV (1966), 197-217.

modèlica.⁷⁸ Cal demanar-se per què un teòleg il·lustre, que tenia accés a la millor literatura religiosa, va esmerçar tanta feina i diners en la traducció de la VC d'Eiximenis, en lloc de decantar-se per la compilació més famosa (i molt més breu) del Cartoixà.

Hi ha raons per a creure que fra Hernando, que durant tota la vida va predicar de paraula i d'obra el retorn a les essències del cristianisme primitiu, se sentia identificat amb el concepte de regiment de la cosa pública i amb l'ideal espiritual del català. Aquest ideal es pot resumir en els punts següents: evangelisme pràctic, esforç per a arribar al poble senzill mitjançant la plena dedicació pastoral a doble nivell: predicació i divulgació de textos religiosos assequibles, necessitat d'una renovació eclesiàstica i social (rebuig de la simonia, gran insistència en la responsabilitat moral i cívica dels càrrecs públics i del poder, paper cabdal de la justícia, valoració molt positiva de la pobresa i de la feina manual, etc.), tendència antiespeculativa, pendent afectiu, devocions i cristocentrisme pràctic, etc.⁷⁹

La traducció de la VC representa l'esforç literari més consistent del sant bisbe de Granada, i, amb tots els seus retocs i les seves addicions, documenta un grau molt notable d'afinitat espiritual entre l'autor i el traductor.

Tant fra Hernando de Talavera com García Jiménez de Cisneros tracten, doncs, Eiximenis com un clàssic de l'espiritualitat cristiana.

Després del que queda esbossat en aquest paper, sembla que: 1. Si, *stricto sensu*, la influència de la «Devotio Moderna» en la nostra literatura religiosa medieval ja no era gens certa, ara resulta molt menys segura; 2. Fóra, potser, d'elemental prudència no

78. Vegeu BATAILLON, I, 68-69, 223, 393, 403, i FRANCISCO MÁRQUEZ VILLANUEVA, *Investigaciones sobre Juan Alvarez Gato* (Madrid 1960), 118.

79. Trets que recorden aspectes concrets de la vida de Groote, en particular, i dels «devocionalistes» en general. Potser el pont caldria cercar-lo endarrera, en els franciscans espirituals, com va intuir EUGENIO ASENSIO, *El erasmismo y las corrientes espirituales afines*, RFE, XXXVI (1952), 31-99 (70 i ss.).

abusar massa del terme «Devotio Moderna», ni confondre aquest moviment religiós amb la «devoció» a seques (o amb l'erasmisme, la mística alemanya i els corrents il·luministes); 3. Convindria que, sense deixar de mirar, quan calgui, més enllà de les nostres fronteres, comencéssim a estudiar seriosament la nostra pròpia tradició espiritual. El cas concret d'Eiximenis palesa que moltes de les obres que encara romanen inèdites per a vergonya de tots, acompliren una important funció de pont en un moment de migrada producció castellana, i tingueren un ressò i una influència ben notables.

ALBERT G. HAUF

APÈNDIX

A) EL «BENJAMIN MAIOR» DE RICARD DE ST. VÍCTOR I LA «SCALA» DE CANALS

Benjamin Maior (PL 196)

1. I, c. 5, 68-69
 Hujus sane rei formam si recte pendimus, in coeli volatilibus quotidie videmus. Videas alia nunc se ad altiora attollere, nunc se in inferiora demergere, et eosdem ascensionis descensionisve suae modos saepius repetere...

et ab eodem suspensionis suae loco diu multumque haerentia penitus non recedunt, ac si operis et instantiae suae executione prorsus videantur exclamare et dicere: *Bonum est nos hic esse*, etc.

Scala

I, c. 21, 109

... podem veure la forma de contemplació figurativament en los ocells del cel qui, a les vegades se abaxen prop de la terra, a vegades se'n puja en lo mont, alt de l'àer, e aquells lurs pujaments o devallaments diverses veguades repetexen e tornen...

e de aquell loch per una gran diurnitat o duració de temps no-s partexen, en tant que per la excutió que posen en obra ab gran instància, par que vullen cridar e dir: *Bona cosa nos és que siam en aquest loch*, etc.

2. IV, c. 23, 166-167

Eorum autem qui in suis contemplationibus supra semetipsos ducuntur et usque ad mentis excessum rapiuntur, ...

et intra ipsum velum arcam Domini videre.

3. V, c. 2, 169-170

Tribus autem modis, ut mihi videntur, contemplationis qualitas variatur. Modo enim agitur mentis dilatatione, modo mentis sublevatione, aliquando autem mentis alienatione. Mentis dilatatio est quando animi acies latius expanditur et vehementius acuitur, modum tamen humanae industriae nullatenus supergreditur.

... humanae videlicet industriae et gratiae divinae.

Ibid., 171

His itaque tribus modis... *omnis homo mendax.*

4. V, c. 3, 171

Ille autem contemplationis modus qui fit mentis dilatatione tribus solet gradibus excrescere, arte, exercitatione, attentione...

Attentio est, ...

5. V, c. 4, 172-173

Nihilominus autem ille contemplandi modus... metas transgreditur.

c. 20, 101

E de aquests qui en les seues contemplacions ixen fora de si mateixes e són arrapats...

e derré lo vel del temple los secrets de nostro senyor Déu.

c. 18, 94

Segons tradició e doctrina dels doctós e consideratió premissa per gran continuació de temps, tres consideracions de la ànima solem apellar contemplatió.

Cor a vegades es entesa contemplatió com la pensa s'escampa e se axampla en alguna consideratió...

en part de indústria humanal e en part de gràcia divinal.

Ibid.

Del primer es escrit: ... *tot home és monçoneguer.*

Ibid., 94-95

Aquell primer grau qui es apellat dilatatió o amplura de la pensa, sol ésser portat en acte per una de tres vies, primerament per art, après per exercitatió, la tercera per atenció...
... Atenció és en la cosa...

Ibid.

Per semblant forma, aquella manera de contemplatió... sobrepuja la manera...

6. V, c. 5, 174-175

Tribus autem de causis, ut mihi videtur, in mentem alienationem abducimur. Nam modo, prae magnitudine devotionis, modo prae magnitudine admirationis, modo vero prae magnitudine exultationis fit...

sub quodam mirae felicitatis statu raptim transformatur...

Hoc autem tres anagogicos excessionis modos eodem quo hic illos ordine posuimus, mystice quidem descriptos, in Canticis canticorum...

innixa super dilectum suum?

7. V, c. 6, 175

... Quid autem intelligimus per ejusmodi fumum, nisi devotae mentis desiderium?... virtutum omnium intelligimus consummationem.

... Illud sane notandum, quod anima sancta tunc veraciter, quasi fumus... in coelestis sponsi desiderium accendit.

8. V, c. 9, 178

Mens itaque velut aurora consurgit, quae ex visionis admiratione paulatim ad incrementa cognitionis proficit... ut non sit intelligentia, sed ut jam non sit humana.

9. V, c. 10, 179

Notandum sane quod sicut ille superior excessionis modus... ex devotio surgit, sic e contrario... Quid enim sole lucidius, quid sole ferventius?

Ibid., 95-96

Resta a determinar del tercer grau de contemplació, qui es apellat alienació. On la pensa ve en alienació per una de tres rahons. Primerament per alta e sobirana devotió, puys per fort e singular admiratió, la terça per goix transcendent e consolació...

sots un estament de maravellosa felicitat o beatitut, en un arrapament inusitat es transformada.

Aquests tres graus de alienació són figurativament posats en lo Libre dels Càntichs...

recolzada sobre lo seu amat?

Ibid., 96

Deu hom considerar per lo primer, que lo fum és desig de la devota pensa... perfectió de totes virtuts.

... Car se llavors la pensa sancta, verament e no ficta, així com a fum... del celestial espòs.

... la pensa se leva axí com l'alba, quant per la admiratió de la visió de sa intelligència, a poch a poch aprofita en gran creximent de conaxença... no pas que no sia intelligència, mas que no sia humanal.

Ibid., 97

E axí com lo primer grau de alienació se leva per devotió, axí aquest...

Quina cosa és pus luenta, ni pus fervent que lo sol?

10. V, c. 12, 180-181

Notandum sane quod ille divinae revelationis splendor, quandoque praeveniens meditationi occurrit, ... sui somno excutit...

Quae est ista regina austri... desiderio ardens?

Prius quaerit et audit... tertium extasis.

Per semblant, lo primer grau *da* illuminació de devotió, ... qui ha comensament, *e* aquesta il·luminació per divina revelació, a vegades ve e fa ajuda a la pensa... despertat de dormir...

Veja la vostra consideració, qui és regina, senyora e abitadora de aquelles parts de Austria... encesa e cremant, e per desig de veure lo seu espòs...

Aquesta regina primer hoý... lo tercer, a alienació de pensa.

11. V, c. 14, 184-185

Hic sane excessionis modus mihi videtur satis convenienter expressus in illis quidem verbis quae de Canticis canticorum tertio loco posuimus: *Quae est ista...*

Si per desertum recte intelligitur cor humanum, quid erit iste de deserto ascensus nisi mentis humanae excessus? Quasi de deserto humanus animus ascendit, quando supra semetipsum... in imo deserens et ad coelum usque pertransiens solis divinis se totum per contemplationem et devotionem immergit.

Sed hujusmodi ascensionis causa consequenter adnectitur in eo quod haec quae ascendit deliciis affluere describitur. Quid est deliciis affluere nisi spiritualium gaudiorum plenitudine abundare?, etc.

Ibid., 97

... per ço se segueix ço que damunt es escrit: *Qui és aquesta...*

Per aquest desert lo coratge humanal puja e(?) traspassa si mateix per alienació de pensa, sobrepujant tots los senys corporals *mescla's* tota per contemplació en la lum divina. Se llavors en aquest pujament *és* (?) conplida de abundància e *affluència* de delits com per *aquella* (llacuna de dinou ratlles, potser reconstruïble amb l'ajuda de l'original llatí).

12. V, c. 17, 189 c. 19, 97-98
 Verumtamen qui ad hanc gratiam profecit, cum eam sibi ultra solitum subtrahi jam sentit, est quod face-re debeat... Debet itaque animus... E l'ànima (?) que s vol acostar a con-templatió del seu Creator e hi vol aprofitar, ... posat que l'haja perdu-da, porà esser ajudada en sa opera-tió. E deu lo coratge... (El text llatí pot ajudar a solucionar les nombroses llacunes de l'edició.)
- osque suum e vicino in verba pro-phetae relaxavit (*IV Reg., III*). ... en paraules de propheta, segons se lig en lo *quart libre dels Reys*, al *tercer capítol*.
13. V, c. 18, 190 *Ibid.*, 98
 ¿... Quid est autem ejusmodi psal-tem adducere, nisi provida medita-tione...? ¿què és significat per aquest sonar e cantar, sinó ab pensa diligent...?

B) EL «TRACTAT DE CONTEMPLACIÓ» D'EIXIMENIS I LA «SCALA» DE CANALS

1. Canals, I, c. 20, 99 *Eiximenis, Tractat*
 (*Llibre de les Dones*, ff. 346v.-347; *Scala Dei*, c. 20)
 Del X graó, qui es dit arrapament. Com dels dits pujaments e graus neix en lo contemplatiu arrapament.
- Mas en aquest deèn graó de arrapa-ment, sol és do de la divinal gràcia que y puscha atènyer la affectió de aquell qui ho desija. No sia nengú qui estime ab ses pròpies forces e indústria natural, que puscha acon-seguir aquest do... ... rehó és, car aquest arrapament devalla de sol Déu, qui vol, per çe bonesa, la pensa aquella levar axí alt, ne altra cosa no y és bestant, com sia de sobra tota nostra fecultat e poder.
- ... *Ibid.*, 103
 ... perquè anvides o null temps pot haver detenció en aquell benaventurat arrapament, ne en aquell per molta continuació estar la ànima po-sada en aquesta vida, cor ella, *pre-nyada* del càrrech de la mortalitat del cors, tantost cau e alanegua en Perquè, per tal car (E per ço com *SD*) lo arrapament aquest és axí cosa spiritual, per (tal lo nostre enteniment, stant, *om LD*) sot lo càrrech de la carn, no si pot longuament fer-mar, mas axí com a *estela* (*sclau SD*; *esclavo Exc.*) stihlant (scinti-

aquestes coses jusanes, e reverberada o ferida soptosament ab *la* lum sobirana, tantost torna a ci mateixa, en tant que de aquella lum a la qual ab grans sospirs era passada e pujada, torna ab gemechs e sanglots, forçada en lo ésser de aquesta vida, escur e tenebrós.

Cor tanta és la vigor e abundància de aquella lum que, axí com levats los nostros ulls corporals *envers* la espera del sol, si volem guardar lo sol per lo seu rag de fit en fit no podem per res mirar; o com, per la granea de la lum, es *ferida* la agudesia de la nostra vista, en tant que no pot sostenir aquell lum per gran temps, ni tasta la sua dolçor sinó soptosament, quasi per un moment.

Axí com la sageta tramesa per l'arch en amunt, ab un volament soptós se'n puja en alt e tantost torna devallar. E axí com los peys qui ju-

guen en l'aygua donen uns salts sobre l'aygua e tantost se'n tornen... axí la ànima soptosament arrapada, soptosament torna a si mateixa.

llant) se leva (e ascilla, *om. SD*), e torna a si mateixa (mateix *SD*).

o axí com a ull qui guarda lo çol no s'i pot fermar, mas garde e torne's tencar, après obre's, puy's tance's tentost, axí és açò.

Axí mateix atén la segeta en alt tremesa, tentost cau per lo pes propi qui la fa caura, e lo pex qui salta

fora l'aygua tentost cau en l'aygua, axí en lo propòsit.

2. Canals, I, c. 18, 94
(Cf. amb Apèndix A, 3)

Eiximenis (*LD*, 348a,b; *SD*, c. 22)
De diverses spècies de contemplació...

